

С. Пахоменко (Маріуполь)

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ГРЕЦЬКИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

У др. пол. 80 – поч. 90-х рр. ХХ ст.

Демократизація радянського суспільства, що розпочалася з сер 80-х рр обумовила зміни в державній національній політиці метою якої стало створення умов для реалізації потреб національного розвитку народів СРСР і гармонізація міжнаціональних відносин. Втілення в життя заходів спрямованих на оптимізацію національно-культурних процесів, відродження національної культури було не можливим без тісної взаємодії органів влади і національних громад. Для останніх важливою умовою розвитку була наявність певної структури, організації, яка б очолювала й організовувала процес духовного відродження. Такими організаціями стали національно-культурні товариства, центри та земляцтва – адже саме через них, згідно з національною платформою КПРС, законом СРСР “Про вільний національний розвиток громадян СРСР, які проживають за межами своїх національно-територіальних утворень або які не мають їх на території СРСР”, етнічні меншини мали реалізовувати своє право на національно-культурну автономію і здійснювати взаємини з органами влади¹.

Процесу внутрієтнічного структурування наприкінці 80-х –поч. 90-х рр. був притаманний високий динамізм і масштабність. Але усвідомлення національно орієнтованою громадськістю кризи національних культур і мов і прагнення вивести їх із занедбаного становища були не єдиними причинами швидкої етнічної самоорганізації.

Додатковий імпульс цьому процесу надавало також те, що в умовах послаблення влади комуністичної партії, механізму загального утримання і контролю, розпочався процес формування громадянського суспільства, створення

¹ Матеріали Пленума ЦК КПСС(сентябрь 1989). – М., 1989. – С.

форм і структур з власним організуючим потенціалом, серед яких важливе місце займали структури національного характеру. З швидкою ломкою механізму соціальної стратифікації, який створила і підтримувала правляча партія, національність стала виявлятися чи не єдиним критерієм групового захисту прав і привілеїв. Це ще більш обумовило активізацію етнічних зв'язків, що стали засобом соціальної адаптації².

Організаційне становлення грецьких громад в масштабі УРСР розпочалося у 1988р. Першими національну організацію створили грецькі мешканці Одеси, кількість яких складала 1740 чол³. Етнічне відродження греків Одещини мало глибоке коріння і ґрунтувалося не на кількості грецького населення і ступені збереження їм своїх етнічних характеристик, а на історичній пам'яті про роль греків в економіці, культурному і громадському розвитку Одеси ХІХ ст., про значення міста в національно-визвольному русі грецького народу. Ця пам'ять обумовлювала усвідомлення місцевими греками своєї причетності до впливово грецького фактора в минулому Одеси.

Певні передумови для етнічного відродження одеських греків на сучасному етапі були створені діяльністю з популяризації історії і культури Греції, що здійснювалася музеєм "Філікі Етерія", а також тісними і плідними економіко-культурними контактами портового міста з Грецією.

Ще в грудні 1979р. на базі Одеського історико-краєзнавчого музею був відкритий музей "Філікі Етерія", експонати якого розповідали не тільки про діяльність цієї організації, а й про історію і культуру Греції. Якщо при відкритті музей налічував 25 експонатів, к 1990р. їх стало 1500. У формуванні експозиції музею його працівникам допомагали мешканці Одеси, громадські організації Греції. За 10 років музей відвідало 500 тис. чол⁴.

² Нагорна Л. Радянська національна політика // Політологічні читання. – 1995. – №1. – С. 170.

³ Бюлетень Державного комітету України у справах національностей та міграції. – 1999. - №3. – С. 94.

⁴ Малих А., Король Т., Нирша А. Музей "Филики Етерия. – Одесса, 1988. – С.3.

У жовтні 1980 р. в Одесі було створено міське відділення товариства “СРСР- Греція”, яке нараховувало понад 200 чол. Це був єдиний в Україні осередок загальносоюзного товариства товариства Його метою визначалося – ознайомлення членів товариства, громадськості області з історією, культурою, літературою, моральними і духовними цінностями, а також науково-технічними досягненнями Греції, сприяння подальшому розвитку взаємної довіри, дружби між СРСР і Грецією⁵. Діяльність осередку носила офіційний міждержавний характер Роботу члени товариства проводили серед моряків грецьких суден, студентів, проводили екскурсії для грецьких делегацій.

Однак, не дивлячись на формальний характер, яка носила в деяких випадках ця організація, вона мала безперечно і позитивне значення. Насамперед вона згуртувала тих греків і мешканців Одеси, які прагнули зберегти і розвивати культуру свого народу, вивчати його історію, рідну мову, передати ці надбання наступним поколінням⁶.

Тому не випадковим є те, що саме грецька громада Одеси першою організувала національно-культурне товариство. Його організатором і керівником став А. Папуніди – підполковник КДБ у відставці, колишній директор стадіону “Спартак”, а на той момент – пенсіонер. Він особисто розшукав і перезнайомив греків міста, був ініціатором їх неформальних зустрічей на Приморському бульварі, і у БК моряків, з яких і утворилася організація – клуб “Еллада”. Його установчі збори відбулися 7 червня 1988р⁷. Членами клубу були в основному люди похилого віку – пенсіонери К. Авгітідіс, С. Авгітов, Ф. Домініаді, В. Калмакан, Н Ксемідов, В. Щоголев.

⁵ Румянцева А.Є. Роль національно-культурних товариств в духовному відродженні національних меншин. // Вісник соціально-економічних досліджень. Збірник одеського Державного економічного університету (ОДЕУ). – Одеса: ОДЕУ, 1997. – Вип..1. – С. 39.

⁶ Петридис В.С. Золотые нити свободы. // Знамя коммунизма. – 1990. – 25 марта. – С.3.

⁷ Калмакан И.К. Одесская греческая община: прошлое и настоящее (1795-1996гг). – Одесса – Афины: Аполлон, 1996. – С. 112

Клуб загадувався як осередок спілкування, вивчення мови. Серед інших завдань діяльності організації статут передбачав також укріплення дружніх зв'язків з Грецією, вивчення її революційного минулого, проведення національних свят⁸.

Слід за Одесою грецьке товариство сформувалося в іншому історичному центрі еллінізму в Україні - Маріуполі. Місто мало доволі чисельну грецьку громаду (24078чол.) і досвід національного культурного і суспільного життя у минулому⁹. Національна організація наприкінці 1980-х рр. утворилася на ґрунті загальнодемократичного руху "За чистий Маріуполь", який поряд з підняттям проблем екологічної безпеки, вимагав від владних структур повернення місту Жданову його історичного ім'я. У січні 1989 р. членами руху – греками за національністю, музичним робітником А. Ашлюю, інженером В. Балджи, доцентами металургійного інституту В. Коноп-Ляшко і В. Коссе, завідувачем кафедрою філології інституту В. Кіором т.ін., було створено "Товариство грецької мови і культури при металургійному інституті і БК "Азовсталь". Осередок спочатку було зареєстровано як секцію грецької мови товариство рідної мови ім. Т.Г. Шевченко, засновником якого явилось Донецьке відділення фонду культури¹⁰. Оформлення Маріупольського грецького товариство в самостійну юридично зареєстровану організацію відбулося лише у липні 1990р. В уставі організації визначалися її мета і завдання: відродження грецької мови і культури, популяризація її досягнень, активізація соціально-культурної діяльності мас грецького населення Приазов'я¹¹.

⁸ Поточний архів грецького культурно-просвітницького клубу "Еллада". // Статут клубу "Еллада". – Л.2

⁹ Дынгес А.А. Численность и размещение греческих общин на территории Донецкой области в конце 80-х –нач 90-х гг. / Україна – Греція: історія та сучасність. Тези міжнародної наукової конференції (Київ, 29-30 вересня 1993). – К., 1993. – С. 63.

¹⁰ Мариупольскому обществу греков – 10 лет. – Мариуполь, 1999. – С. 4.

¹¹ Принят устав общества. – Приазовський робочий. – 1989. – 4 мая. – С.1

18 серпня 1989р. пройшли установчі збори Володарського районного товариства греків – першого грецького товариства сільської місцевості. Організація була створена ентузіастами грецької культури – вчителем, збирачем фольклору П.Аніміцею і поетом Ф. Шебаницем¹².

У грудні 1989 р. оформилося великоновоселковське районне товариство греків, що об'єднало 7 первинних сільських осередків. Його головою став збирач фольклору, засновник і керівник ансамблю “Тірнихор” Н. Хорош¹³.

Всі засновані грецькі товариства формально вважалися осередками Всесоюзного товариства радянських греків, яке організувалося в липні 1989 р. у Москві і очолювалося доктором економічних наук, головою Московської міської ради Г.Х. Поповим. Але на справі більш-менш поширених зв'язків між українськими товариствами і московським центром не було. Так, наприклад, маріупольський осередок, поставивши на порядок денний одного із зібрань голосування за устав Всесоюзного товариства, наштотувхнувся на проблему не тільки відсутності тексту уставу, а і навіть тих, хто був з ним знайом¹⁴.

Процес об'єднання грецьких громад України, як вже структурованих, так ще не оформлених в товариства, розпочався у 1988-1989 і очолювався греками Донецька.

Донецьк був головним містом області, в якій проживало переважна більшість українських греків. (Хоча у самому Донецьку греків було вдвічі менше, ніж у Маріуполі – 10328чол.)¹⁵. Вихідці з грецьких приазовських сіл отримували вищу і середню освіту в Донецьку, і саме тут, як правило, залишалися для продовження кар'єри. Тут сформувалася

¹² Шебаниц Ф. Путь в длину в 10 лет (О Володарском обществе греков). // Хронос. – №1. – Январь. – 2000. – С.1-2.

¹³ Хорош Н. Верим в начатое дело. // Логос. - №2. – октябрь. – 1990. – С.2.

¹⁴ Державний архів Донецької області (Далі-ДАДО). Ф. 326. Оп. 136. Спр. 15. Арк. 36-37

¹⁵ Дынгес А.А. Численность и размещение греческих общин на территории Донецкой области в конце 80-х нач. 90-х годов. / Україна – Греція: історія та сучасність. Тези міжнародно-наукової конференції (Київ, 29-30 вересня 1993). – К.,1993. – С.63 – 65.

національна інтелектуальна еліта середовище якої могло презентувати потенційних етнічних лідерів.

Донецьк мав великий економічний і культурний потенціал, а близькість сконцентрованих тут владних установ обласного масштабу допомагала оперативному вирішенню проблем національно-культурної сфери.

Ще з 1988р. представники ініціативної групи, депутат облради А. Холін, професор математики Донецького університету С. Калоєров, доктор філософських наук, професор А. Ялі, працівник типографії газети “Радянська Донеччина” І. Колле проводили роботу по збиранню носіїв етнічності спочатку в Донецьку, потім у сільських районах області. Інших регіонах України-Днепрпетровську, Запоріжжі Мелітополі¹⁶.

23 грудня 1989р. в Донецькому обласному будинку політпросвіти було скликано Установчу конференцію по створенню Республіканського товариства греків України. В ній прийняло участь 416 делегатів. Було прийнято статут і програму товариства. Цілями і завданнями організації були: консолідація грецького населення України; сприяння реалізації його національно-культурних запитів, особливо в сфері освіти, народної творчості, задовільненню релігійних потреб; сприяння підготовці національних кадрів В якості функцій товариства визначалося також організація семінарів, симпозіумів, конференцій, фестивалів, популяризація грецької культури в пресі, на радіо і телебаченні¹⁷.

На конференції було затверджено структури і керівний склад об'єднання. Очолив Республіканське товариство доктор філософських наук, професор Донецького торгового інституту І.А. Ялі. Членами Президії організації стали полковник МВС М. Кучменко, депутат Донецької міської і обласної Рад О.І. Холін, економіст В.К. Христокін, музичний працівник М.О. Хорош¹⁸.

¹⁶ Бесіда з заступником голови Союзу греків України А.І. Холіним. Записана автором. 8.08.2000г.

¹⁷ Республіканское общество греков Украины (Устав, программа). – Донецк, 1990. - С.9.

¹⁸ Там само. С.22

Після утворення всеукраїнської організації процесу етнічного структурування грецьких громад було надано додаткового імпульсу. У 1990-1991 рр. оформилися осередки у селах Донецької області - Максимівка, Кременівка, Н. Комарь, а також в м. Мелітополі, який став центром національного руху греків Запорізької області. Крім того, протягом 1990 –1991 рр. грецькі товариства виникають з одного боку у великих політичних и культурних центрах України - Києві (1990), Харкові (1991), тому ж Донецьку (1990), а з другого – у містах Криму.

Процеси національного відродження в Криму проходили в дещо іншому русі ніж в Україні в цілому, і були тісно пов'язані з поверненням депортованих греків і необхідністю їх облаштування. Тому створення грецьких товариств на півострові було обумовлено перш за все цією метою. У 1990р. в Сімферополі було створено Кримське відділення всесоюзного товариства греків, яке очолив І. Шонус. Перший рік товариство не мало офіційної реєстрації а його діяльність не поширювалося за межі Сімферополя¹⁹.

В 1991р. оформилося грецьке товариство в Севастополі.

У м. Керчі структурування грецької громади відбулося на ґрунті краєзнавчої і археологічної діяльності, що здійснював с 1983р. краєзнавчий клуб "Ларус". Він організовував археологічні експедиції, що шукали пам'ятки грецької античної культури в Криму, театралізовані костюмові походи, які повторювали шлях давньогрецьких поселенців²⁰. З початком демократичних процесів в Україні активістом клубу Б. Бабичем-Марінаки стала здійснюватися роботи з пошуку і групування носіїв грецької етнічності у місті. В 1990р. в Керчі під керівництвом Б.Бабича-Марінаки створилося культурно-просвітницьке товариство греків, яке одразу стало активним

¹⁹ Греки в истории Крыма / Под. Ред. В.И. Харабуги. – Симферополь, 2000. - С.78.

²⁰ Бабич-Маринаки Б.И. Керченское греческое культурно-просветительское общество (КГПО): становление, цели, результаты деятельности. // Україна. – Греція : історія і сучасність: Тези II міжнародної науково-практичної конференції Київ, 22-24 лютого 1995р.) К., 1995. – С.31-32.

учасником національного руху, як в республіканському, так і в загальносоюзному масштабі.

Характеризуючи динаміку створення грецьких товариств, не можна не помітити таку закономірність. Якщо не брати до уваги приазовські села, де організація осередків не тільки ініціювалася, але і фактично здійснювалася Республіканським товариством, слід відзначити, що оформлення грецьких товариств в інших регіонах залежало не тільки, і не стільки від кількості грецького населення, в т.ч. і національно орієнтованої інтелігенції, стільки від наявності в її середовищі енергійного і ініціативного лідера, спроможного з'єднати носіїв етнічності, пробудити їх до активної суспільної діяльності, і очолити їх об'єднання. Не випадково, перші товариства формуються навколо однієї особи. У Києві це був І.Хачик, у Харкові - Н. Артеменко, у Мелітополі – С. Мавропуло, у Керчі – Б. Бабич-Маринаки.

Оскільки головною метою усіх грецьких товариств було відродження національної свідомості, культури, мови, саме в цьому напрямку вони розгорнули основну діяльність. При більшості товариств були відкриті курси новогрецької мови, які велися переважно членами товариств, що володіли мовою і вельми в рідких випадках професійними викладачами.

Спільно з органами влади товариства організовували свята національної культури. Особливо це було характерно для організацій приазовських греків. Одеський клуб "Еллада" регулярно брав участь у святах національних культур Одещини "Сузір'я дружби", "Від серця до серця", що проводилися у 1988, 1990 і 1991рр. Одеським обкомом партії і управлінням культури облвиконкому²¹. В основному ж грецькі національно-культурні товариства обмежувалися проведенням внутрішніх заходів – свят Пасхи, Різдва, Дня незалежності Греції, літературних вечорів, присвячених грецькій літературі, концертів за участю національних фольклорних колективів.

Координувати і спрямовувати роботу первинних осередків було призвано Республіканське товариство греків України. Найпомітнішими справами в діяльності

²¹ ДАОО (.Державний архів Одеської області) Ф.11. Оп. 153. Спр. 34. Арк.. 49.

загальноукраїнської організації в період, що розглядається, були створення національної газети “Логос”, і проведення в Донецьку, в лютому 1991р. науково-практичної конференції “Греки СРСР: пошук і формування національної культури”.

Конференція зібрала відомих науковців і суспільних діячів. Серед її учасників були Г. Попов, академік, доктор біологічних наук Г. Мацука, доктор філософських наук Ф. Кесіді, вчені - історики, філософи, етнографи, мовознавці. Доповіді, представлені на форумі стосувалися проблем історичного і сучасного суспільно-політичного, культурного і мовного розвитку греків СРСР²².

29 -31березня 1991р. в м. Геленджик Краснодарського краю РСФСР відбувся I установчий з'їзд греків СРСР. На ньому були присутні 616 чол., в т.ч. 297 делегатів від 43 товариств. Підсумки з'їзду свідчили не тільки про новий рівень консолідації грецького населення (а вірніше його еліти), але і про його вихід зі своїми вимогами на арену політичного життя. На з'їзді було утворено Всесоюзне об'єднання греків СРСР під головуванням Г. Попова. Одним із заступників голови об'єднання було обрано лідера грецького руху в Україні - А. Ялі²³.

Серед цілей Всесоюзного об'єднання першочергове значення мали не тільки традиційні національно-культурні пріоритети, а й захист і реалізація громадянських, політичних, соціально-економічних, особистих прав і свобод членів об'єднання.

Виконавчим органом об'єднання стала Національна Рада, обрана у кількості 61 чол. Їй було доручено підготувати і представити до верховної Ради СРСР доповідь про можливість створення грецького національно-територіального утворення на території СРСР (за нього проголосувало 139 делегатів проти 79), а також внести пропозиції до комісії Верховної Ради СРСР про представництво греків в органах влади²⁴.

На території України грецька автономія теоретично могла бути створеною або в Приазов'є, де компактно мешкало

²² Там само.

²³ Матеріали I (учредительного) Всесоюзного съезда греков СССР, г. Геленджик, 29- 31 марта, 1991г. – Крымск, 1991. – С.18.

²⁴ Там само. С.56.

83691 греків, або ж у Криму, де грецька громада складала усього 2684 але могла в перспективі значно збільшитися у зв'язку з поверненням депортованих. Однак, ні в Приазов'є, ні в Криму греки не склали б більшості населення у власних національно-територіальних утвореннях. Проблематичним було б і визначення адміністративного центру такого утворення. Містом з найзначнішим прошарком греків був Маріуполь, але грецьке населення там складало усього 4,6%²⁵.

Лідери грецького руху в Україні розуміли складність впровадження національних адміністративно-територіальних одиниць і підходили до цього питання досить обережно. Офіційні документи Республіканського товариства греків обминали питання автономії в будь-якій формі – районів, сільрад, не говорячи вже про область чи округ. Устав і програма РТГУ прийняті на установчих зборах у грудні 1989р. не містили створення національно-територіальної структури в якості цілей і завдань організації. Вимоги автономії не зустрічаються в інших двох найважливіших документах Товариства – пропозиціях РТГУ до обкому партії в справі реалізації національних потреб грецької меншини і у Програмі розвитку національної культури на 1992-1996рр²⁶.

Голова РТГУ А. Ялі неодноразово на засіданнях Президії товариства, на сторінках газети "Логос" висловлювався против запровадження грецької автономії в Україні. Таку ж позицію зайняли і первинні осередки Республіканського товариства²⁷.

Але заперечення автономії з боку загальноукраїнської організації не завжди було послідовним. У зверненні учасників конференції "Греки України: пошуки формування національної культури" до голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука у лютому 1991р. на першому місці серед вимог було створено однієї з форм національно-територіальної автономії²⁸.

²⁵ Дынґес А.А. Численность и размещение... - С.65

²⁶ ДАДО.Ф.326. Оп. 136. Спр. 15. Арк.65. ; Поточний архів Союзу греків України: Програма розвитку культури греков Приазовья на 1991-1996гг. –6 арк.

²⁷ ДАДО. Ф.326. Оп. 142. Спр. 12. Арк. 71-72.

²⁸ Кто вы, греки Приазов'я. // Логос. – 1991. - №4. (апрель). –С.4.

На з'їзді радянських греків в Геленджику представники РТГУ прийняли участь у неофіційному формуванні уряду майбутньої, ще навіть територіально не визначеної автономії, а одному з делегатів від греків України, Д. Патричі, було довірено посаду міністра культури²⁹.

Але ж все-таки, усвідомлюючи практичну складність чи взагалі ілюзорність запровадження національно-територіальної одиниці саме в межах України, лідери грецького руху в республіці при деякій суперечливості позицій, в цілому схильні були сказати автономії скоріше “ні”, чим “так”. Поява подібних вимог у окремих документах було викликано, як здається, інерцією слідування за загальносоюзним рухом греків за автономію. Питання її створення мало, головним чином, політико-ідеологічне значення, тобто достатньо було одного декларування права на автономію.

Підсумовуючи розглядання етнічного структурування греків України, цікаво порівняти процес становлення і розгортання їх національного руху із загальною схемою розвитку етнічного ренесансу національностей наприкінці 80-х - 90-ті рр., що пропонує український етнополітолог М. Ребкало. За ним етнічний ренесанс проходив у три етапи:

1. Збирання носіїв етнічності.
2. Мобілізація їх навколо певних ідей і лозунгів.
3. Політизація етнічності.³⁰

Грецький національний рух в період 1985-1991 рр. відзначався процесами, притаманними першим двом етапам цієї схеми.

У 1988-1990рр. потенційні етнічні лідери в окремих регіонах України починають відшукувати і групувати навколо себе одноплемінників.

²⁹ Поточний архів Державного комітету у справах національностей і міграцій. Довідка про становище грецького населення Приазов'я. – С. 1.

³⁰ Ребкало М. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи. – К: Українська Академія Державного Управління при Президенті України, 1996. – С.114.

Зі створенням наприкінці 1989р. Республіканського товариства греків України відбулася консолідація раніш роз'єданого авангарду грецької етнічної ідентичності, який починає усвідомлювати себе етнічною групою в повному розумінні цього слова, тобто об'єднанням людей, що реально усвідомлюють свою етнічну спільність. Їх енергія спрямовується на мобілізацію етносвідомості грецького населення під гаслами ідей національного відродження.

При цьому слід відзначити, що не тільки мобілізація етносвідомості, а і навіть механічне згуртування носіїв етнічності відбувалися територіально і якісно нерівномірно. Слабо був охоплений етнічним структурування південноукраїнський регіон і Крим. Зовсім не було створено грецьких національних організацій в західній Україні. Та і на Донеччині структурування національного руху буде продовжуватися ще до кінця 1990-х рр.

Що стосується третього етапу схеми, то вступ на шлях політизації був означений на загальносоюзному рівні грецького руху і виявився у вимогах доступу до політичної влади і створення територіальної автономії. Головна на той час проява політизації – вимога автономії, в національному русі греків України виявилася слабкою і не виразною, і в цілому не відповідала прагненням і бажанням як маси грецького населення, так і його етнічних лідерів.